

MARULIĆ I *LAUDATIONES URBIUM*

Neven Jovanović

UDK: 821.163.42.09 Marulić M.-9

Neven Jovanović
Filozofski fakultet
Z a g r e b
neven.jovanovic@ffzg.hr

Nedavno je sastavljena digitalna zbirka latinističkih pohvala istočnojadranskih gradova od Trsta do Skadra. Marulićev opis Splita razmotrit ću u usporedbi s ostalim tekstovima te zbirke, osvrćući se prvenstveno na kompoziciju izlaganja te na aspekte Splita koje Marulić uočava i ističe. Komparacija unutar tematski oblikovanog korpusa otkriva očekivane, ali i neočekivane veze, te omogućuje da odredimo Marulićevo mjesto unutar tradicije samopojmanja – izgradnje identiteta – renesansnih gradova istočne obale Jadrana.

Ključne riječi: renesansni humanizam, Dalmacija, novolatinska književnost, istočni Jadran, pohvale gradova, digitalna zbirka, recepcija antike

Marulićev opis Splita nalazi se u četiri pasusa djela *In epigrammata priscorum commentarius* (*Tumač uz natpise starih*, 1503-1510; u autografu, Bibliotheca Bodleiana, Oxford, Ms. Add. A. 25, ti su pasusi na ff. Lv-LII). Mada *In epigr.* još nije u cijelosti objavljeno, upravo je ovaj opis tiskan višekratno. Posljednji put objelodanjen je 2005, zajedno s opisom Splita Frane Božićevića iz *Života Marka Marulića* (nakon 1524) i s opisom Dioklecijanove palače anonimnog autora iz *Splitske pjesmarice Trogirskoga kaptola* (kraj 16. st).¹ Ovakvo okupljanje humanističkih prikaza istoga grada navelo me da se zapitam: u kakvom je odnosu Marulićeva *laudatio urbis Spalati* prema ostalim pohvalama istočnojadranskih gradova?

1. *Laudationes urbium Dalmaticarum*

Digitalna zbirka *Croatiae auctores Latini* (CroALa) onedavno uključuje i podskup pod radnim naslovom *Laudationes urbium Dalmaticarum*.² Ondje su po

¹ Bratislav Lučin, *Marulićev opis Splita*, Književni krug Split – *Marulianum*, Split, 2005.

² Čitava je zbirka slobodno dostupna na internetu: www.ffzg.hr/klafil/croala.

prvi puta sabrani latinski tekstovi koji hvale gradove istočnoga Jadrana od Trsta do Skadra, u razdoblju od tri i pol stoljeća – točnije, između 1268. i 1608. Za razliku od glavnine zbirke *CroAla*, kamo ulaze samo tekstovi hrvatskih latinista, *Laudationes* sadrže i radove inozemnih autora. Bibliografskim su istraživanjem registrirane ukupno 64 latinističke pohvale, od kojih je u digitalnu zbirku trenutačno uključeno 56. Proznih tekstova ima 57, pjesničkih 43 (zbroj je veći od broja djela, jer neka uključuju i prozu i poeziju, druga, opet, više poetskih ili proznih tekstova). Tekstovi digitalne zbirke djelo su pedeset i jednog autora. Hvaljeni su sljedeći gradovi: Trst, Pula, Zadar, Šibenik, Trogir, Split, Brač, Hvar, Korčula, Ston, Dubrovnik, Kotor, Skadar. Najviše je pohvala (32) upućeno Dubrovniku (četiri su nastale prije 1400); slijedi Split s devet tekstova, od kojih su tri napisana prije 1400. Nekoliko tekstova govori o čitavim regijama: Dalmaciju opisuje i hvali šest djela, Istru tri. Okvirni odnosi autora, kronologije i hvaljenih gradova, odnosno regija vidljivi su u prikazu na **Slici 1**.

Laudationes urbium Dalmaticarum okupljaju glasovite pohvale, poput odlomaka djela Tome Arhiđakona i Milecijevih stihova, oda Michelea Marulla i Ilije Crijevića, korografija (opisa područja, pokrajine) Šižgorića i Paladija Fuska, Pribojevića i Filippa Diversija. U zbirci su se, međutim, našli i manje zapaženi i rjeđe proučavani tekstovi. Takvi su, recimo, paralelna pohvala Dubrovnika i Ankone u govoru Ciriaca Pizzicollija (1440),³ epigram o Splitu Raffaelea Zovenzonija *Iacobo Antonio Marcello equiti clarissimo* (oko 1464; *Istriadis carmen* 1, 44), elegija o Trogiru Ivana Lipavića (oko 1465),⁴ ep *Ragusaeis (Raguzeida)* Giovannija Marija Filelfa (1470),⁵ predgovor djelu *De natura angelica* Jurja Dragišića (1499), odlomci djelâ Marina Barletija o opsadi Skadra i o Skenderbegu (1504-1508), oštra kritika dubrovačkog plemstva Ludovika Crijevića Tuberona (1520),⁶ nastupni govor Nikole Petrovića, dubrovačkog učitelja (1538),⁷ heksameterska pjesma *Askrivij* Ludovika Paskalića (prije 1551), posvetno pismo Nascimbenea Nascimbenija dubrovačkom Senatu u komentaru Ciceronova djela *De inventione* (1564), opis Korčule Antuna Rozanovića u tekstu o obrani Korčule od Turaka (1571),⁸ prikaz dubrovačkog državnog ustroja

³ Prikazao ju je samo Giuseppe Praga, »Ciriaco de Pizzicollis e Marino de Resti«, *Archivio storico per la Dalmazia*, 7 (1932), 13, 262-80; otad se uglavnom koriste i prenose Pragini uvidi i građa.

⁴ Objavio ju je Šime Jurić, »Tri kodeksa značajna za kulturnu povijest Trogira. Prilog poznavanju trogirskih humanista«, *Mogućnosti*, 27 (1980), 10-11, 1107-1114.

⁵ Objavio Nestore Pelicelli, »Due opere inedite di G. M. Filelfo: La Raguseide e Storia di Ragusa«, *Rivista Dalmatica*, 5 (1902-03), 1-2, 5-33, 139-176.

⁶ Izdanje jedne od dviju verzija teksta s Crijevićevom kritikom: Ludovik Crijević Tuberon (Ludovicus Cervarius Tubero), *Commentarii de temporibus suis / Komentari o mojem vremenu*, prir. i prev. Vlado Rezar, Biblioteka Hrvatska povjesnica, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2001.

⁷ Kratko prikazao Šime Jurić, »Zbornik književnih radova Korčulanina Nikole Petrovića«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti u Dubrovniku*, 21 (1993), 161-198.

⁸ Ovo zanimljivo djelo prilično složene tekstološke povijesti (postoji u nekoliko rukopisa, u barem dvije latinske verzije i u talijanskom prijevodu) ostalo je i u povijesti i u povijesti književnosti nedovoljno istraženo, premda je čak dvaput prevedeno na hrvatski:

Jeana Bodina (1576),⁹ elegija Didaka Pira o dubrovačkim vlasteoskim obiteljima (1582), epigrami u čast Šibenika iz izdanja gradskoga statuta (1608).

Važnost pismenih pohvala gradova na istočnom Jadranu prepoznata je, barem u slučaju Dubrovnika, već poodavno. Dominikanac Serafin Marija Crijević (1686-1759) u svoju *Dubrovačku knjižnicu* (*Bibliotheca Ragusina*, 1726-44) uključio je većinu pohvala Grada, citirajući u predgovoru pohvale Pala Engjellija (Paolo Angeli, 1416-1470), Paladija Fuska i Nascimbenea Nascimbenija kao dokaz da su i stranci prepoznali književno-kulturne sklonosti Dubrovčana.¹⁰ No taj je predgovor ujedno jedino mjesto gdje je Crijević pohvale *okupio*. U ostatku se njegova biobibliografskog leksikona one citiraju *sparsim* i pojedinačno, onda kada konkretan biografski članak daje za to povoda. S druge strane, moderni priređivači djela Šižgorića, Paladija Fuska i Pribojevića uočili su ne samo genetičku povezanost ovih korografija (kasniji autori koriste se tekstovima ranijih) nego i njihovu epideiktičku dimenziju. Tu bi se priređivači mjestimice doticali i drugih hvalitelja gradova.¹¹ Ali ni ovako kontekstualizirane korografije dosad nisu razmatrane kao *pohvale*, kao djela u tradiciji *Laudatio Florentinae urbis* (oko 1403-4) Leonarda Brunija. Povjesničari jesu – i ovdje prvenstveno u slučaju Dubrovnika – prepoznali ideološku važnost nekih motiva koje opetovano susrećemo u pohvalama (»artikulacija mita«, »porijeklo grada i vlastele«, »svijetli primjeri građanskih vrlina«, »aura drevnosti«).¹² No realizacije su se tih motiva dosad tražile i nalazile kod srednjovjekovnih i renesansnih kroničara i povjesničara (pritom ne nužno latinističkih), a drugačiji tekstovi i žanrovi, gdje se spominju, samo su ilustracija.¹³

Anton Ružić, *Povijest korčulanske pobjede proti Alaz-Aliji algjerskome polukralju održane dne 15. kolovoza 1571. godine / prev. iz lat. P. F.*, (nepoznat izdavač), Dubrovnik, 1871; Antun Rozanović, *Obrana Korčule: 1571-1971*, Opatsko-nadžupni ured, Korčula, [1971].

⁹ Usp. npr. Susan Mosher Stuard, *A state of deference: Ragusa/Dubrovnik in the medieval centuries*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1992, 49.

¹⁰ Serafin Marija Crijević (Seraphinus Maria Cervia), *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur*, ed. Stjepan Krasić, JAZU, Zagrabiae, 1975-77, sv. 1, 4-5.

¹¹ Tako osobito Miroslav Kurelac u predgovorima uz izdanja Paladije Fuska, *Opis obale Ilirika*, prir. i prev. Bruna Kuntić-Makvić, komentar Bruna Kuntić-Makvić, Miroslav Kurelac, Zagreb: Latina et Graeca, 1990; Vinko Pribojević, *O podrijetlu i slavi Slavena*, prev. Veljko Gortan, Pavao Knezović, prir. Miroslav Kurelac, Golden marketing – Narodne novine, Zagreb, 1997.

¹² Usp. Zdenka Janeković Römer, *Okvir slobode: dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*, Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Dubrovnik, 1999, osobito 17.

¹³ Praktički je jedini iskorak povjesničara prema književnim žanrovima naznačen uz djelo De Diversisa, okarakterizirano kao primjer »popularnog srednjovjekovnog žanra pohvala gradovima«; v. Zdenka Janeković Römer, »Grad trgovaca koji nose naslov plemića: Filip de Diversis i njegova Pohvala Dubrovnika«, u Filip de Diversis, *Opis slavnoga grada Dubrovnika 1440*, uredila, transkribirala i prevela Z. Janeković Römer, Dom i svijet, Zagreb, 2004, 9-31.

Laudationes urbium Dalmaticarum

1268 - 1608

T. Arhidakon, Split	Biondo, Istra	Pribojević, Hvar, Slaveni Dalmacija Rapić, Istra
T. Arhidakon, Zadar	Ciriaco d'Ancona, Dubrovnik	Severitan, *Dalmacija Šižgorić, Šibenik, Ilirik Goineo, Istra
T. Arhidakon, Dubrovnik	Ciriaco d'Ancona, Zadar	Paladija, Fusko, Ilirik Dragišić, Dubrovnik
M. Madijev, Split	Conversini, Dubrovnik	Marullo, Dubrovnik A. Criljević Tuberon, Dubrovnik
Milecije, Dubrovnik	Conversini, Dubrovnik	Manuzio, Dubrovnik Barleći, Dubrovnik
Perceval iz Ferma, Split	Conversini, Dubrovnik	F. Filefo, Dubrovnik I. Criljević, Dubrovnik
	Conversini, Dubrovnik	G. M. Filefo, Dubrovnik I. Criljević, Dubrovnik
	Conversini, Dubrovnik	I. Criljević, Dubrovnik I. Criljević, Stoni Dubrovnik
	Conversini, Dubrovnik	Foresti, Dubrovnik Petровić, Dubrovnik
	Conversini, Dubrovnik	Korjolan Cipiko, Dubrovnik Božičević, Split
	Conversini, Dubrovnik	G. M. Filefo, Dubrovnik Rozanović, Korčula
	Conversini, Dubrovnik	Lipavić, Trogir Marulić, Split
	Conversini, Dubrovnik	Zovenzoni, Trst Božičević, Split
	Conversini, Dubrovnik	Zovenzoni, Split Barleći, Skadar
	Conversini, Dubrovnik	Šižgorić, Trst M. A. Flaminio, Pula
	Conversini, Dubrovnik	G. A. Flaminio, Pula Bolca, Kotor
	Conversini, Dubrovnik	Nardino Celineo, Zadar Nardino Celineo, Zadar
	Conversini, Dubrovnik	Nascimento, Dubrovnik Divnić, Šibenik
	Conversini, Dubrovnik	A. Manuzio Mladi, Dubrovnik Tinić, Šibenik
	Conversini, Dubrovnik	Jean Bodin, Dubrovnik Jean Bodin, Dubrovnik
	Conversini, Dubrovnik	Didak Pir, Dubrovnik Didak Pir, Dubrovnik
	Conversini, Dubrovnik	Nardin, Dubrovnik Nardin, Šibenik*
	Conversini, Dubrovnik	Giganti, Dubrovnik Pridojević, Trogir
	Conversini, Dubrovnik	Tolimarić, Split Tolimarić, Split
	Conversini, Dubrovnik	Paskalić, Kotor Paskalić, Kotor
	Conversini, Dubrovnik	M. A. Flaminio, Pula Bolca, Kotor
	Conversini, Dubrovnik	G. A. Flaminio, Pula Nardino Celineo, Zadar
	Conversini, Dubrovnik	Nardino Celineo, Zadar Nardino Celineo, Zadar

1245 1255 1265 1275 1285 1295 1305 1315 1325 1335 1345 1355 1365 1375 1385 1395 1405 1415 1425 1435 1445 1455 1465 1475 1485 1495 1505 1515 1525 1535 1545 1555 1565 1575 1585 1595 1605 1615

Slika 1: Kronologija i autori pohvala istočnojadranskih gradova.

2. Marulić i *laudationes*

Položaj Marulićeve pohvale Splita u zbirci *Laudationes urbium Dalmaticarum* možemo početi interpretirati već na osnovi bibliografskih podataka. Tekst, naime, nastaje u razdoblju kad se pohvale istočnojadranskih gradova najučestalije pišu. Između 1460. i 1525 – otprilike tijekom Marulićeva života – nastalo je 29 pohvala od 64 registrirane. Dakle: u jednoj petini obuhvaćenog vremena (65 godina od ukupno 340, neke tri generacije od njih sedamnaest) napisano je gotovo pedeset posto tekstova uključenih u zbirku.

Kronološki, otprilike paralelno s Marulićevom pohvalom nastaju epilij Ilije Crijevića *De Epidauro* (1504-1505?), korografija Paladija Fuska o jadranskoj obali *De situ orae Illyrici* (1504 – nakon 1509), te dvije Barletijeve povijesne monografije u kojima se hvale Skadar i drugi albanski gradovi, ali i Dubrovnik (*De obsidione Scodrensi*, prije 1504. i *De vita et gestis Scanderbegi*, oko 1508).¹⁴

Žanrovski, Marulićeva je pohvala dio epigrafičke rasprave. Tome bi u zbirci moglo biti slično još samo djelo Ciriaca (Ceriaca) Pizzicollija iz Ancone, koji, prolazeći 1435.-36. Dalmacijom na putu prema Grčkoj i Egiptu, nije samo bilježio antičke natpise nego bi zapisao i pokoju riječ o samim mjestima gdje ih je nalazio. A opet, Ciriacovo je djelo drugačije od Marulićeva; natpisi se samo popisuju, ne i tumače, a kao putni dnevnik služe Ciriacova ovdje-ondje umetnuta pisma.¹⁵

3. Marulićev opis

Marulićev opis Splita počinje dojmljivim sjećanjem: na ruševinama Salone, autor i Dmine Papalić razmišljali su o slavnoj prošlosti.¹⁶ Okosnica je salonitanske slave *virtus civium*, neustrašivost i vjernost građana. Tu vrlinu potvrđuju antički autoriteti: Strabon, Plinije Stariji, Cezar. Svjedočanstva vode Marulića do ponosnog, mada melankoličnog komentara: *talīs fidei talisque in bello uirtutis tunc fuere Salonenses nostri!*

Žarište se pripovijedanja premješta na najslavnijeg domaćeg sina, Dioklecijana, i njegovo povlačenje u domovinu nakon abdikacije. Time se otvara mjesto

¹⁴ Prvu je knjigu Marulić imao u svojoj biblioteci. Usp. »Oporuka Marka Marulića«, CM XIII (2005), 42: *Marinus Scodrensis D(e) obsidione Scodre*. Iz druge citira Serafin Marija Crijević, n. dj. (10).

¹⁵ O Ciriacu u našim krajevima usp. Marko Špikić, »Razmjene spoznaja o antici u poslanicama hrvatskog humanizma 15. stoljeća«, CM XVIII (2009), 63-79, posebno 68-71.

¹⁶ Ruševine su povod za meditaciju već u Ciceronovu susretu s Korintom, jednako kao i kod Petrarke i Poggija u susretu s Rimom. Usp. Gorana Stepanić, »Prvi iza Petrarke: recepcijski i percepcijski putovi Marulićeve zbirke In epigrammata priscorum commentarius«, CM XVI (2007), 239-253.

za prikaz Palače u blizini Salone: *edificium eius Salonis proximum*.¹⁷ Pomak u prostoru ujedno je i pomak u vremenu, preko razorenja Salone i naseljavanja Palače do Marulićeva doba: *edificium... quod maiores nostri post urbis euerisionem incolere coepere: nunc nostrum natale solum est, quod Spalatum appellant*. Opisan je izgled Palače u Marulićevoj sadašnjosti. Opis počinje izvana – djelomično srušenim zidinama, kulama, vratima. Zatim se opisivač fokusira na središte palače, »Jupiterov hram« (zapravo Dioklecijanov mauzolej), ulazeći potom unutra, u hram, da bi odande pak izlaganje krenulo u suprotnom smjeru: na vanjštinu hrama, pa na neposrednu okolicu, koju čine Peristil – gdje su, kao i u samom hramu, za Marulića osobito važni veličanstveni stupovi, *columnę grandes e marmore Phrygio dolatę... ita ut nusquam Romę tot, tantas talesque columnas uno in loco compositas reperies* – potom ostali hramovi i, dakako, podrumi.

No za Marulićevo pero svaka misao, svaka aktivnost ima smisao tek ukoliko vodi Bogu. Zato i ovaj brzi prolaz prostorom i vremenom završava moralističkim razmatranjem: ovdje vlada *rerum humanarum mutatio*, prolaznost i nepostojanost svega ljudskoga, dok je prava sreća *extra terram igitur, extra anni Solisque uias querenda*. Tako je ova ekfrazna logično i pregledno građena na dvostrukoj »vožnji«: od Salone do unutrašnjosti Mauzoleja pa opet iz Mauzoleja van – ali i od antičkih ostataka u suvremenosti natrag u predrimsku i rimsku prošlost, pa opet do istih ostataka i suvremenosti, da bi opis zaključio iskorak »van«, u bezvremenost.

3.1. Ciriaco i Božićević

Skica Splita koju je u *Knjizi natpisa ili epigrama, grčkih i rimskih, nađenih u Iliriku...* (1435-37) ostavio Ciriaco iz Ancone komponirana je drugačije. Ciriaco je doplovio s juga, pa posjećuje prvo *antiqua Salonarum Palatia, Diocletiani Caesaris opus*, tj. Split (29. kolovoza 1436), a dan kasnije Salonu; ne govori ništa o seobi iz Salone u Palaču. U Splitu Ciriaco spominje, bez posebnih detalja, »iznimno građene zidove Palače koji su i zidine grada«, a zatim »Jupiterov hram« (Mauzolej: *in medio conspicitur nobile Iouis Templum, quod nomine Beati Doimi Pontificis hodie ciues incolunt*¹⁹), te zapisuje nekoliko natpisa. U Salonu zapaža

¹⁷ Marulić ovdje izbjegava riječ *palatium*, koja je i inače kod njega rijetka – kao opću imenicu nalazimo je dvaput u Repertoriju (Rep I, 229, 251), te – s dvostrukim »I« – jednom u opisu gradnje Davidova dvora (*David*, 8,65) i dvaput u Starozavjetnim ličnostima (SZL 287, 288).

¹⁸ Stupovi su za humanizam i renesansu vrlo važno i vrlo uočljivo obilježje antike; usp. Patricia Fortini Brown, *Venice and antiquity*, Yale University Press, New Haven – London, 1996, po indeksu v. »column«. Usp. i nadmetanje u broju stupova između Splita i Zadra kod Jerolima Kavanjina (*Bogatstvo i uboštvo IX*, 84-96), gdje Zadar »Tri istom klonde sebi goji / Split stotinu svojih broji.« (prema Ivo Babić, »Antičke starine u srednjovjekovnom Zadru«, *Zbornik Dana Cvita Fiskovića II: Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske*, ur. P. Marković i J. Gudelj, Zagreb, 2008., 427-440). Vidi i niže, 4.2.

¹⁹ »... u središtu se može vidjeti plemeniti Jupiterov hram kojim se danas građani služe kao svetištem pod imenom svetoga Dujma biskupa« – usp. stiliziraniju Marulićevu

najprije razrušene zidine, a potom, ne pretendirajući na sustavnost ili povijesni kontekst, različite elemente antičke arhitekture:

nobilissima uidimus moenia, sed undique iam solo antiquitate collapsa. Vidimusque amphitheatrum in medio ciuitatis ingens, atque mirabiles aquaeductus egregiae architecturae conspicuos, statuasque arte decoras, et immanes columnas undique per agros dirutas, atque conuulsas immensis ruinis.²⁰

Potom opet slijede natpisi.

Slično je nesustavan prikaz u *Životu Marka Marulića* Frane Božićevića. Ondje se, kao kod Marulića, Split locira u odnosu na ruševine Salone: *Dalmatarum urbium ciuitas antiquissima, a Salonarum ruderibus per tria millia passuum semmota*, a Božićević donosi i antička svjedočanstva. No ono što je kod Marulića i starih pisaca sama Salona – *Dalmaticarum gentium... emporium celeberrimum* – kod Božićevića je, manje precizno, Split, tj. *palatium olym Dyocliciani imperatoris*. Arhitektonske znamenitosti Božićević pobraja bez reda, kaotično; onima koji prostor poznaju bit će jasno da »zidine, hramovi, stupovi, podrumi, nadsvođeni prolazi, mostovi, trijemovi, teatri i olovne cijevi« pripadaju dijelom Splitu, dijelom Salonu.²¹ Kulminacija je pak prikaza opis akvedukta (koji Marulić ne spominje); pritom Božićević ne koristi riječ *aquaeductus*, već ga zanimaju *plumbei sipunculi sub terram diducti*, a u opis po asocijaciji umeće i raspravicu o odnosu imena rijeke Jadra i grada Zadra.²²

Marulićevoj je, međutim, meditaciji nad razvalinama Salone kompozicijom bliži drugi, manje proučavan Božićevićev tekst: elegijska *Spalaeti discessum magnifici uiri Iacobi Raynerii, iusti praetoris sui, lugentis consolatio*.²³ Ova elegija počinje obraćanjem rastuženu personificiranom Splitu i odgovorom grada. Tamo čitamo poetsku, ali i vjernu ekfrazu salonitanskih ruševina: »dvora« (*antiqui*

varijaciju *Stat adhuc templum Ioui quondam sacrum, nunc Domnio martyri dedicatum*, obogaćenu antitezom prošlosti i sadašnjosti te leksičko-sintaktičkim paralelizmima (*Ioui sacrum – Domnio dedicatum*).

²⁰ »Vidjeli smo izvrsne zidine, ali posvuda već zbog starosti porušene. Vidjeli smo i golem amfiteatar u središtu grada, čudesne akvedukte jedinstvene arhitekture, umjetnički izrađene kipove i ogromne stupove, što sve leži razvaljeno posvuda po poljima, isprevertano u nepreglednim ruševinama.«

²¹ Lučina ova *congeries* podsjeća na Piranesijeve arhitektonske crteže, Lučin, n. dj, 18.

²² Anonimnih osam stihova fragmenta iz *Splitske pjesmarice Trogirskoga kaptola* počinje pak ponosnim isticanjem Splita kao prvoga među *ueterum non diruta moenia regum*, »nerazrušenim zidinama starih kraljeva«, potom se govori o Dioklecijanu te o tri hrama, velikim stupovima, i okolnim visokim kulama. Kretanje ide, dakle, od Peristila prema van, ali samo za onoga tko već poznaje Split; drugima će ovo zvučati kao nabranje.

²³ »Utješnica Splitu koji oplakuje odlazak velemožnoga gospodina Giacoma Rainerija, svoga pravednoga suca«, pjesma 37 u Markovićevu izdanju Božićevića. Raineri je bio splitski knez do 1497, što znači da utješnica prethodi Marulićevu *In epigr.* (pisanome 1503-1510).

principis alta domus), akvedukta (*super inducto crepitabat lymphæ meatu*), kazališta, amfiteatra. Slijedi, kao argument *a fortiori*, opširan katalog drugih razorenih gradova (Rim, Atena, Teba, Troja, Kartaga) i podsjećanje na prolaznost: *Omnia sunt aëuo comminuenda graui*.

3.2. Antička prošlost

Okosnicu Marulićeva opisa, kontinuitet s antičkom prošlošću, ističu praktički svi tekstovi zbirke *Laudationes urbium Dalmaticarum*. Ondje se lijepo može pratiti koliko je bitno pošto-poto uspostaviti takav kontinuitet, čak i kad grad nije iznikao na jasnim antičkim temeljima.²⁴ Od tekstova u zbirci, antičke korijene hvaljenoga grada ne spominju tek Ivan Lipavić, kad 1465. slavi konac kuge u Trogiru, i Ivan Pridojević, kad hvali slavne sinove Trogira oko 1604. Jedini stranac koji ne govori o antičkoj tradiciji hvaljenoga grada (Dubrovnika, 1563) jest Nascimbene Nascimbene (umro oko 1578).

Sukladno tome, i Dioklecijan i doseljenje salonitanskih plemića u Palaču elementi su splitskog identiteta »oduvijek«, odnosno u najmanju ruku od Tome Arhiđakona u *Duecentu* (prije 1268) i redakcije splitskog statuta kako ju je proveo Perceval iz Ferma u *Trecentu* (1312).²⁵ Marulić, međutim, u svojoj pohvali posebnu pažnju poklanja *starinama*: ostacima materijalne kulture antičke Salone i Splita. Pitamo se zato koliko je to tipično, koliko je i kako antikvarski aspekt prisutan kod drugih istočnojadranskih hvalitelja. Ovdje ćemo izvijestiti o onima koji su hvalili Split.

Antička je materijalna kultura, dakako, bila u središtu pažnje Ciriaca iz Ancone (v. gore, 3.1). Tridesetak godina nakon Ciriaca, 1464, Tršćanin Raffaele Zovenzoni učinio je Dioklecijanov mauzolej okosnicom epigrama upućenog mletačkom velikašu, humanistu i pokrovitelju umjetnosti Jacopu Antoniju Marcellu (1399-1465).²⁶ Zovenzonijev je sastavak nadahnut prvim Marcijalovim epigramom iz *Knjige igara* – samo što čuda svjetske arhitekture (uključujući, kao kod Marulića, i ona rimska) ovdje ustupaju pred mauzolejem, spomenutim kao *sacellum*:

²⁴ Najbolji je primjer Dubrovnik, koji se trudi preuzeti identitet Epidaura / Cavtata; svjedoče o tome već ravenski Anonim u 7. st, pa Toma Arhiđakon i Milecije; zatim, oko 1384, Giovanni Conversini, kada piše *ego litoris Epidaurii rupes colo*, »obitavam na klisurama epidaurske obale«. No, mada je Ciriaco iz Ancone u natpisima za Dubrovčane sastavljenima 1435-38 (na Kneževu dvoru i Onofrijevoj česmi) Grad zvao *Epidauræa Raguseorum ciuitas*, potvrde za antičku tradiciju Dubrovnika nije našao Francesco Filelfo (1460). Aldo Manuzio 1502. naziva Dubrovnik samo *urbs Ragusium*, da bi ga već sljedeće godine zvao *inclÿta ista urbs alumna virorum nobilium Epidaurus, cui nunc Rhacusæ est nomen*, »taj slavni grad, hraniteljica plemića, Epidaur, kome je sada ime Ragusa«.

²⁵ Usp. Lučin, n. dj., 9.

²⁶ Poznat u povijesti književnosti po tugovanju za svojim djetetom, tugovanju koje je izraz našlo u »najvećoj i najraznovrsnijoj zbirci renesansnih nadgrobnica«, od 1462. Marcello je kao mletački dužnosnik boravio u Furlaniji i Istri.

cedunt cuncta sacello

Quod tenet Aspalatum delitiisque fovet.²⁷

Posve izvan tradicije kako je uspostavljaju Ciriaco i Zovenzoni, a na koju će se nadovezati Marulić i Božičević, stoji kratak zapis Jurja Šižgorića. U *Opisu Ilirije i grada Šibenika* (1487) šibenski humanist ponajprije citira *auctores*, redajući spomene Salone kod Lukana, Vergilija, Stacija i Marcijala.²⁸ Potom dodaje šturo: *Hodie quidem multa praeclarae antiquitatis vestigia ibi reperiuntur. Šižgorić Split naziva »kolonijom Salone«, Dioklecijana uopće ne spominje, a naziv grada izvodi od imena trave: Aspalatrum deinde, coloniam Salonarum, dictum ab herba, ut autumo, sui nominis.*²⁹

Korografija Ilirika Paladija Fuska, nastala prije 1509, premješta težište prikaza s antičke slave i ruševina na vrlinu Splićana i na povijesnu priču o seobi i pretvorbi palače u grad (između ostaloga i širenjem zidina i naselja). To znači da Fusko grad promatra više u vremenu nego u prostoru, ali i da hvali – ma koliko kratko – upravo onaj »moderni« Split koji zaobilaze i Ciriaco, i Marulić, i Božičević (vrlina je tematizirana i kod Marulića, ali o tome vidi niže, 4.2):³⁰

Spalatum oppidum nobilitate et virtute incolarum admodum celebre (...)
quum Salona a Gothis eversa foret, nobilissimus quisque civitatis huc
migravit (...) quum locus tot hominum capax non esset, producto muro,
constructisque aedificiis tantundem pene spacii ab occasu adiectum est.³¹

Napokon, dvadesetak godina kasnije, oko 1525, Vinko Pribojević uvodi bitnu inovaciju. On definira Split dvjema odrednicama: *natale Marci Maruli solum, a Dioclitiano in agro Salonitano exstructum* (valja primijetiti jasan odjek Marulićeve ponosite izjave *nunc nostrum natale solum est*).³² Važno je obilježje

²⁷ »... sve uzmiče pred svetištem / Što ga Aspalat ima i u njemu zanosno uživa.«

²⁸ Strabonov *locus classicus*, od kojeg kreće Marulić, Šižgorić navodi, ali ne identificira: *civitas olim... celeberrima Dalmatarum et emporium*.

²⁹ Izvor za *aspalatrum* kao ime trave moglo bi biti djelo Mattea Silvatica (u. oko 1340) *Liber pandectarum medicinae*, prvi put tiskano vjerojatno 1470. u Strassburgu; to je jedna od prvih medicinskih inkunabula, s barem jedanaest izdanja prije 1500. Ondje stoji, prema izdanju apud Theobaldum Paganum, Lugduni, 1541, f. 24v: *Aspalarus, vel aspalatrum id est genestrella*.

³⁰ Paladije Fusko izrijeckom upozorava na *Kroniku* Eusebija iz Cezareje. Po svemu sudeći, to je djelo koje je u svojoj knjižnici imao i Marulić; u popisu njegove knjižnice navedeno je kao *Eusebius de temporibus* (»Oporuka...«, 34, 38). Možda se radi o poznatome Ratdoltovu mletačkom izdanju iz 1483, koje sadrži i dodatke Jeronima, Prospera Akvitanca, te Mattea Palmierija iz Firence i Mattije Palmierija iz Pise. Usp. Lučić, n. dj. 12.

³¹ »(...) grad Split, vrlo slavan plemenitošću i hrabrošću stanovnika. (...) Kako su kasnije Salonu razorili Goti, svi su se najplemenitiji građani preselili ovamo. (...) a kako je zatim pučanstvo stalno raslo i mjesto nije moglo primiti toliko ljudi, produženi su bedemi i izgrađene kuće te je sa zapadne strane dodano gotovo isto toliko prostora.« P. Fuscus, n. dj. (11), 103 (prijevod Brune Kuntić-Makvić uz sitne izmjene).

³² Marulić, opet, u svojoj izjavi koristi ovidijevski leksik. Usp. Ov. *Pont.* 1, 3, 35: *Nescio qua natale solum dulcedine cunctos / ducit et inmemores non sinit esse sui*. Istu

Splita za Pribojevića ona *amoenitas* koju spominje i Marulić. Obojica je povezuju s Dioklecijanom i njegovim odricanjem od povratka na vlast. No Pribojević želi pisati naglašeno znanstveno, te se izričito poziva na Sabellica (i *njegov* izvor, Eutropija), a i dokumentira citate. Antičke pak ostatke u Splitu Pribojević ne komentira opširnije, mada će kasnije ruševine na Hvaru opisati onako pomno kao što je Marulić opisao splitske i solinske.³³

4. Riječi starina

4.1. *Amoenitas* i *virtus*

Tako uspoređujući Pribojevićeve i Marulićeve *laudatio* prepoznajemo *amoenitas* kao jednu od bitnih riječi koje se povezuju sa Splitom. Pitamo se: što ta riječ znači za Marulića, što za Pribojevića? Koliko je ona značajna u čitavoj zbirci? U kojim je još pohvalama, u kojim značenjima susrećemo?

Prema podacima u *Croatiae auctores Latini*,³⁴ Marulić imenicu *amoenitas* koristi u tri djela: šest puta u *Instit.*, jednom u ovome opisu iz *In epigr.* te jednom u *Repert.* (pod natuknicom *Agricola*, u ispisu iz Horacija – očito uz *Hor. ep.* 1, 10).

Instit. donosi *amoenitas* samo jednom u kontekstu koji nije izričito opisivanje krajolika.³⁵ Dvapat ova riječ opisuje ljepotu pustinjačkog utočišta (Pavla iz Tebe i Antonija, u *Inst* I, 351-2 = 1, 9 *De vita solitaria*); jednom opisuje ljepotu raja (*amissa paradisi amoenitate*, *Inst* II, 444 = 3, 7 *De consortio habendo fugiendoque*); napokon, dvapat naznačava ljepotu okoliša koji opatica Sara odbija gledati, *ne ex eo aspectu aliquid caperet uoluptatis* (isti primjer dvapat, u *Inst* 3, 10 = II, 474, *De corporis castigatione per flagella* i u *Inst* 5, 8 = III, 484, *De perseverantia bene agendi*). Za Marulića, dakle – baš kao za E. R. Curtiusa – *amoenitas* konotira prvenstveno *locus amoenus*. »Ljupkost krajolika«, pak, konotira pustinjaštvo,

sintagmu nalazimo u *met.* 7, 52; *Stat. Theb.* 8, 320 i *silv.* 3, 5, 82; *Suet. Cal.* 8, 5; *Plin. epist.* 4, 13, 9; *Sen. Med.* 334.

³³ Enkomij Šibenčanina Ilije Tolimerića (umro 1569) upućen *ad senatum populumque Spalatensem* očito je zamišljen kao popratnica uz govor gradskog kancelara Antonija Proculiana (govor je objavljen u Veneciji 1567), tako da sam grad Tolimerić hvali neizravno, kao predmet Prokulijanove pohvale.

³⁴ U ovu zbirku zasad još nije u cijelosti uključen *In epigr.* – Branimir Glavičić, *Marulićev latinski rječnik*, Split: Književni krug, 1997, u članku *amoenitas* donosi tri kolokacije (*ira; loci; paradisi*), ali ne daje podatke o učestalosti i o djelima u kojima se riječ susreće.

³⁵ *Inst* III, 612 = 6,15 (*De beatorum gloria*): *Tecum est quies et securitas, gaudium et gratia, salus et pax, concordia et charitas, iustitia et uirtus, uer perpetuum, amoenitas perennis et indicibili suauitate cuncta permulcens Sancti Spiritus aura*. Čak i ovdje spomen proljeća i »povjetarca« konotira krajolik.

samotan život (život na margini, rekli bismo). Ovakvu semantičkom polju pripada i Dioklecijanov poganski primjer za odricanje od svijeta.³⁶

Pribojević nas je uputio na Sabellica kao izvor; no provjera vrela pokazuje da je samo drugi dio Sabellicova odlomka citiran doslovno (te su riječi istaknute kurzivom).

Diocletianus multis variisque vexatus morbis, demum mente alienatus furiisque exagitatus scelerum sibi vim intulit; ut, qui insontibus non pepercit, nec sibimet ipsi parceret. Eutropius Salonis extremo vitae tempore vixisse ait. Inde per literas accersitus ad rempublicam iterum capessendam, ut quidam scribunt, ut alii ad Constantiae nuptias quę Licinio nupsit, *imperium non aliter quam tetram pestem auersatus*: ocium et loci amoenitatem ita excusavit ut scripserit: *Vellem Salonis videretis holera nostris manibus instituta: nunquam ad isthaec resumenda vocaretis.*

Sabellico, *Enneadis* VII. lib. VIII³⁷

Quo in loco [Dioclitianus] priuatam degens uitam tanta animi uoluptate ob loci amoenitatem afficiebatur, quod reuocantibus eum per literas ad reassumendum, quod sponte deposuerat, *imperium* (quemadmodum Sabellicus post Eutropium reffert) *non aliter quam tetram pestem auersatus* rescripserit: *Vellem Salonis uideretis olera nostris manibus instituta, nunquam me ad isthaec reassumenda uocaretis.*

Vinko Pribojević, *Oratio de origine successibusque Slauiorum*³⁸

Ponešto iz Sabellica Pribojević citira doslovno, a ponešto – sukladno humanističkom običaju – sažimlje, prepričava, preoblikuje. Potpuno prešućuje podatak o Dioklecijanovu ludilu, kao što Maruliću nije bila potrebna slavna careva izjava o povrcu uzgojenom vlastitim rukama. Poblža pak stilistička usporedba Sabellica

³⁶ O zanimanju humanista za Dioklecijanovu egzemplarnost v. L u č i n , n. dj, 13.

³⁷ »Dioklecijan, mučen mnogim i raznovrsnim bolestima, napokon sišavši s uma i proganjan demonima zločina, digao je ruku na sebe; onaj tko nije štedio nevine, nije pošteđio ni sebe. Eutropije kaže da je konac života proveo u Saloni. Kad je odande pismeno bio pozvan da ponovo preuzme vlast, prema pisanju nekih, a prema drugima da dođe na svadbu Konstancije, koja se udavala za Licinija, grozeći se vlasti baš kao najrnje kuge, opravdavao se mirom i ljupkošću mjesta, napisavši: 'Da bar možete u Saloni vidjeti kupus koji sam vlastitim rukama uzgojio, nikad me ne biste zvali da se ponovo prihvatim svega ovoga'.« Prema *Posterior pars eiusdem rapsodiae historiarum Marci Antonii Cocci Sabellici ab orbe condito: continens sex Enneades reliquas, cum earundem repertoriis & epitomis*, Petit & Penet, Lugduni, 1535, 201.

³⁸ »Živeći tu kao privatnik, Dioklecijan je toliko uživao u ljepoti toga kraja, da je, kad su ga pismom pozivali da ponovo preuzme carsku vlast, koje se dobrovoljno bio odrekao, odbijajući to (kako kaže Sabelik pozivajući se na Eutropija) kao gadnu kugu odgovorio: 'Žao mi je, što niste vidjeli kupus, koji sam svojom rukom u Saloni posadio, jer me tada ni u kojem slučaju ne biste da ponovo preuzmem vlast'.« Prema Vinko Pribojević, *De origine successibusque Slavorum = O podrijetlu i zgodama Slavena*, Uvod i bilješke napisao i tekst za štampu priredio Grga Novak. Preveo i kazalo imena sastavio Veljko Gortan, JAZU, Zagreb, 1951.

i Pribojevića s Marulićem ostavlja jak dojam da su Marulićeve formulacije i elegantnije, i pregnantnije, i retorički efektnije (kurzivom ističem one za koje postoje paralele kod Pribojevića):

Deposito deinde imperio [Diocletianus] *priuatum uitam peregit in patria*. Et quum Romam *ad pristinam dignitatem reuocaretur*, maluit hic consenescere priuatus quam Romę imperare: *usque adeo coeperat eum et amoenitas loci et tranquillum in secessu ocium*.

In epigr. IV, 3

Pribojević *amoenitas* u govoru o Slavenima koristi još jednom, opisujući svoj Hvar i svoj samostan: *nostrī tamen caenobii ex opposito episcopalis aedis in littore maris (...) siti amoenitatem non praetermittam*. »Ljupkost« je opet obilježje mjesta – i to vrlo važnoga mjesta, jer pohvala Hvara vrhunac je čitavog govora – ali sugerira i »odricanje od svijeta«, ovdje u vidu redovništva.

U ostatku zbirke odlika *amoenitas* zaziva se tek dvaput. Marin Barleti, pišući oko 1508, nalazi je u Dubrovniku. Kao što smo već vidjeli (gore, 1), Barletijev životopis Skenderbega sadrži i govor koji je oko 1461. pred Dubrovčanima održao drački nadbiskup Pal Engjëlli. I tu je »ljupkost« povezana s krajolikom, s dubrovačkim »otocima i školjima« (a Dubrovnik biva uspoređen s Rimom, kao što su Marulićevi splitski stupovi uspoređeni s rimskima):

Quid igitur urbe Ragusina nobilīus? Quid clarius atque praestantius? Quae nulli subdita neque obnoxia legibus suis uiuit moderaturque. Hinc mare, inde terram habet, agro satis feraci et bene culto atque amoeno fruitur, insulas, scopulos, in quibus omnis amoenitas atque cultura reperitur, oppida munita cum salinis, portu satis tuto accommodatoque utitur. Sed quid de pietate et misericordia uestra in naufragos, profugos, exules, pauperes ac mercatores dicam? Quid plura de urbe Ragusina, nisi id quod de Roma iam olim dici consueuerat, asylum esse mortalium et patriam, parique modo nunc de urbe Ragusina dicendum.³⁹

³⁹ »Što bi onda bilo plemenitije od grada dubrovačkog? što slavnije i uglednije? Taj grad nikom nije podložan ni pokoran, živi i upravlja se po vlastitim zakonima. S ove mu je strane more, s one kopno, obdaren je dosta plodnim i valjano obrađenim poljem, ima otoke, školje, gdje se može naći ljupkosti i nasada svake vrste. Ima utvrđena mjesta sa solanama, kao i posve sigurnu i prikladnu luku. A što da kažem o vašoj pobožnosti i milosrđu prema brodolomcima, izbjeglicama, prognanicima, siromasima i trgovcima? Što još reći o gradu dubrovačkom, osim da ono što se već odavno uvrijezilo o Rimu, da je utočište i domovina svih smrtnika, smijemo sada na isti način govoriti i o Dubrovniku.« *Chronicorum Turcicorum, in quibus vita, indoles, et aduersus Turcas res gestae Georgij Castrioti, Epirotarum principis (qui... Scanderbegus, hoc est, Alexander Magnus, cognominatus fuit) libri XIII describuntur à Marino Barletio, Scodrensi... ; accesserunt autoris eiusdem libri iij de Scodra, urbe Epiri nobilissima, a Turcis expugnata...*, apud Ioannem Feyrabend: *impensis Sigismundi Feyrabend, Francoforti ad Moenum, 1578, 177*. Kako se radi o manje poznatom tekstu, donosimo veći izvadak.

Drugu pojavu *amoenitas* nalazimo kod Ivana Bolice, između 1538. i 1551, i opet se odnosi na pejzaž – spominje se u marginalnom naslovu uz opis kotorskoga polja.

(Agri Catharenis laus, faecunditas, amoenitas.)
At quonam Lustiza tuas, quo carmine dicam,
Siluasque saltusque et pingua gramina, campos?

Descriptio Ascrivensis urbis, 109-110.⁴⁰

Može se očekivati da će se pridjev *amoenus*, od kojeg je imenica izvedena, pojavljivati češće. Tako zaista i jest – susrećemo ga 20 puta, od čega su sedam komparativi i superlativi (što je u pohvalama očekivano). Pregled porabe daje **Tablica 2**. Pridjev najčešće čitamo u vezi s Dubrovnikom (koji je i najčešće hvaljen u zbirci); također, samo u slučaju Dubrovnika, i samo kod oca i sina Filelfa, *amoenus* se veže i uz sam grad, a ne uz okolice ili položaj.⁴¹ Napokon, valja primijetiti i da pridjeva *nema* u ostala 33 djela iz zbirke.

Tablica 1: Pridjev *amoenus* u zbirci pohvala

Desetljeće	Na što se odnosi?	Autor	Pojavnice
1440-49	Dubrovnik (opatija Sv. Jakova i apstraktno)	Diversis	2
1460-69	Dubrovnik (grad)	F. Filelfo	1
1470-79	Dubrovnik (grad)	G. M. Filelfo (sin)	1
1490-99	Dubrovnik (okolica)	I. Crijević	1
1497-1530	Split (apstraktno)	Božićević	2
1500-09	Epir; Skadar; Dubrovnik (okolica); Poljica i Prvić	Barleti; I. Crijević; Paladije Fusko	7 (4 1 2)
1520-29	rijeka Jadro	Božićević	1
1540-49	Buje, Motovun	Goineo	1
1560-69	Istra	Rapicio	1
1580-89	Dubrovnik (položaj, Daksa)	Didak Pir	2
1600-09	Trakija (!)	Pridoević	1

Druga riječ ključna za Marulićevu pohvalu Splita, *uirtus*, koristi se u zbirci pohvala znatno češće: zajedno s izvedenicom *uirtuosus* ima 160 pojava u 28 djela (od ukupno 55 u zbirci; v. **Tablicu 2**). Dakako, nije svaka upotreba ovih riječi u tekstu u vezi s gradovima ili građanima, no pogled na brojčane odnose vodi do

⁴⁰ »Pohvala, plodnost, ljupkost kotorskoga polja. Ali kojom da pjesmom, Ljuštice, opišem tvoje / šume i livade, plodne ledine, polja?« Serafino R a z z i , Lodovico F e r r e t t i , *La storia di Ragusa: scritta nuovamente in tre libri*, ed. Giuseppe Gelcich, A. Pasarić, Ragusa, 1903, 3-14.

⁴¹ *Es enim in urbe non minus amoena quam et opulenta et nobili*. »Nalaziš se u gradu jednako ljupkom koliko i bogatom i plemenitom«, piše F. Filelfo sinu Ksenofontu u svibnju 1460; *undecumque veniant nihil se fateantur pulchrius et amoenius et excellentius invenisse in ulla terrarum urbe*, »odakle god došli, priznaju da nisu ni u kojem gradu čitavoga svijeta našli ništa ljepše, ljupkije, uzoritije«, kažu kod G. M. Filelfa oko 1470. posjetitelji Dubrovnika.

hipoteze da je *uirtus* u pohvalama istočnojadranskih gradova bitno značajnija od *amoenitas*. Također, proučimo li detaljnije **Tablicu 2**, vidjet ćemo da se Marulić, kada spominje *uirtus* salonitanskih građana, opet nadovezuje na postojeću tradiciju, koja i ovdje seže do Percevala iz Ferma.⁴² Drugačije od Percevala, međutim, Marulić (koji na drugom mjestu *In epigr.* ističe Papalićevo plemićko porijeklo) plemenitu vrlinu Salonitanaca sjetno zapaža *iza* sebe, kao stvar prošlosti: *talis fidei talisque in bello uirtutis tunc fuere Salonenses nostri!*

Tablica 2: *Virtus i uirtuosus u zbirci pohvala*

Desetljeće	Grad, regija	Autor	Broj pojavnica
1310-19	Split	Perceval iz Ferma	12
1380-89	Dubrovnik	G. Conversini	1
1440-49	Dubrovnik	de Diversis, Ciriaco d'Ancona	24
1470-79	Dubrovnik	G. M. Filelfo	24
1480-89	Dubrovnik; Šibenik	Marullo, Foresti da Bergamo, Šižgorić	5
1490-99	Dubrovnik	Manuzio	2
1497-1530-39	Split	Božićević	4
1500-09	Dubrovnik; Ilirik; Split	I. Crijević, Barleti, Paladije Fusko	30
1503-10-19	Split	Marulić	2
1520-29	Dubrovnik	Pribojević; Crijević Tuberon	24
1530-39	Dubrovnik; Split	Petrović; Tolimerić	3
1540-49	Istra	Goineo	2
1560-69	Istra, Dubrovnik	Rapicio, Didak Pir, Nascimbene	18
1580-89	Dubrovnik	Didak Pir	7
1600-09	Šibenik, Trogir	Divnić i Tihić, Pridoević	2

4.2. Riječi arhitekture

Pohvale gradova nisu književna vrsta, već tematska skupina; zato se javljaju u različitim žanrovima, a mogu, kako svjedoče *Laudationes urbium Dalmaticarum*, biti i nesamostalne, odlomci unutar dužih tekstova. Nesamostalnost stavlja istraživače pred neke interpretativne izazove. Najprije, koliko je pohvala grada »u oku

⁴² Jaromir Hančl (prir.), *Statuta et leges civitatis Spalati*, officina Societatis typographicae, Zagrabiae, 1878, 4-5: *Quia igitur Spalatini sunt nobiles, ideo sunt naturaliter uirtuosi*, »Stoga, budući da su Splitski plemeniti, zato su po prirodi obdareni vrlinom«. No Perceval i upozorava: *Virtus nobilitat animum; uirtute remota / Migrat in exilium nobilitatis honor*, »Vrlina oplemenjuje dušu; kad vrline nema / u progonoštvu odlazi čast plemenitosti«.

promatrača« – vidimo li je samo mi današnji, bi li je kao pohvalu prepoznao i čitatelj prošlosti, npr. netko iz doba nastanka teksta? Potom: ako pohvalna dionica postoji istovremeno na dvije razine – i kao pohvala i kao element realizacije *druge* književne vrste – kako te razine supostoje (prevladava li napetost ili sklad, kako se konvencije vrste slažu s konvencijama teme)?

U slučaju Marulićeve ekfrazе iz *In epigr.*, potonji izazov možemo konkretizirati: kako u odlomku o Saloni i Splitu supostoje različiti interesi, npr. starinarski i hvalidbeni? Da bismo mogli na to odgovoriti, moramo moći odrediti pripada li određeno jezično obilježje konvencijama starinarstva – humanističke rekonkviste antike – ili konvencijama pohvale. Profiliranje konvencija primaknut će nas i odgovorima na prvi gore izneseni skup pitanja, onaj o mogućim čitanjima tekstova koje smo svrstali u pohvale.

Krenuli smo u ovoj prigodi od jednog posebno uočljivog grozda Marulićevih latinskih riječi, onih koje pripadaju semantičkom polju arhitekture (npr. u ekfrazi Palače: *templum rotunda specie angulatum, murus quadrato lapide rethiculataque structura, marmor porphyritum, peristylum, tessellarum pictura*).

Riječi smo rasporedili po vrstama (pridjevi i participi, prilozi, imenice, glagoli) da bismo bolje vidjeli dvoje: koristi li se kojom od njih Marulić u drugim svojim djelima, i koriste li se njima ostali autori pohvala dalmatinskih gradova. Naravno, kod oba smo smjera ispitivanja u obzir uzimali samo upotrebe riječi u istom smislu u kojem se javljaju u *In epigr.* – isključili smo, dakle, figurativne porabe – tražeći »arhitektonske«, deskriptivne kontekste.

Hipoteze su bile sljedeće: riječi koje se javljaju isključivo u *In epigr.* stručni su termini koje je Marulić usvojio i upotrijebio kako bi dao što »obavješteniji« starinarski, arhitekturni prikaz.⁴³ One pripadaju, dakle, ne-hvalidbenom kontekstu. Drugo: riječi koje nalazimo u drugim Marulićevim djelima, ali ne i kod pisaca pohvala, pripadat će Marulićevo »općem« vokabularu; i one doprinose dojamu »nehvalidbenosti«. Nasuprot tome, riječi koje nalazimo kod pisaca pohvala (osobito kod više njih) jamče pripadnost Marulićeva opisa »pohvalama gradova«.

Kvantitativne rezultate pretrage, podatke o učestalosti »arhitektonskih« riječi, prikazuju **Tablice 3 i 4** (riječi su donesene u rječničkom obliku i abecednim redom).

Tablica 3: »Arhitektonski« pridjevi i prilozi kod Marulića i u zbirci pohvala

Pridjevi (participi)	Drugdje kod Marulića	Drugdje u pohvalama
angulatus	-	-
circumsaepus	-	Šižgorić, Crijević Tuberon
deintegratus	-	-
dirutus	<i>Vir. ill. Euang. Regum gesta Repert.</i>	Toma Arhidakon, Ciriaco, Crijević Tuberon, Bolica, Rapicio, Rozanović, Anonymus in laudem Spal.

⁴³ Istraživanje *porijekla* takvih marulićevskih »arhitektonskih hapaksa« prepuštamo povjesničarima arhitekture i priređivaču kritičkoga izdanja *In epigr.*

dolatus	<i>Dauid.</i>	-
Phrygius	<i>Dauid.</i>	Didak Pir
quadratus (lapis)	<i>Quinqu. Dauid. Repert.</i>	Pribojević, Didak Pir, Bolica
reticulatus	- (samo <i>reticula</i>)	-
rotundus	<i>Repert.</i>	Ciriaco
semirutus	-	Božičević, Didak Pir
Sinadicus	-	-
spatiosus	<i>Dauid. Euang. Repert. Instit. De hum.</i>	Toma Arhiđakon, Bolica
subterraneus	<i>Quinqu. par. Repert. Instit.</i>	I. Crijević, Crijević Tuberon, Božičević
Prilozi		
affabre	<i>Quinqu. par. Instit.</i>	Conversini
e regione	<i>Vir. ill.</i>	Biondo, P. Fusko, Crijević Tuberon, Rozanović

Tablica 4: »Arhitektonske« imenice i glagoli kod Marulića i u zbirci pohvala

Imenice	Drugdje kod Marulića	Drugdje u pohvalama
arcus	<i>Dauid.</i>	Ciriaco
atrium	<i>Dauid. Quinqu. par. Vlt. iud. Euang. Repert. Instit. De hum.</i>	Ciriaco, Diversis, G. M. Filelfo, I. Crijević, Bolica
columna	<i>passim</i>	Ciriaco, Diversis, G. M. Filelfo, Božičević, Barleti, P. Fusko, Bolica, Rapicio, Didak Pir, Anonymus in laudem Spal., Pridoević
cryptoporticus	-	-
marmor	<i>Instit. Dauid. Repert.</i>	Ciriaco, Diversis, Lipavić, G. M. Filelfo, Šižgorić, I. Crijević, P. Fusko, Pribojević, Bolica, Didak Pir
peristylum	-	-
porphyrites	-	-
structura	<i>Dauid. Hercul. Repert. Instit. De hum.</i>	Diversis, Crijević Tuberon, Pribojević
tessela	-	-
testudo	<i>Dauid.</i>	Božičević
uestibulum	<i>Vita Her. Vlt. iud. Repert. Instit.</i>	Bolica
Glagol		
fulcio	<i>Vir. ill.</i>	Božičević

Možemo izvijestiti da *ima* pridjeva i imenica koji se javljaju samo u ovom odjeljku *In epigr.* – dakle, ni u drugim Marulićevim djelima ni u drugim pohvalama

gradova. To su *angulatus, deintegratus, ret(h)iculatus, Sinadicus*,⁴⁴ *cryptoporticus, peristylum, porphyrites, tessella*. Napomenimo ovdje da svi ovi »ekskluzivno starinarski« terminu imaju antičke potvrde; među njima nema neologizama.

Međutim, samo se jedna riječ javlja drugdje kod Marulića, a da izostaje iz pohvala gradova. To je particip *dolatus* (paralele u *Dauid*. 1, 261 i 12, 360). Ispitujući upotrebe, uočavamo značajnu semantičku razliku: u *Davidijadi* se *dolatus* odnosi na tesane predmete od *drveta* – luk (kao oružje) križeve (kao mučila) – dok se u *In epigr.* radi o specifično građevinskom tesanju *kamenih* stupova, *columnae e marmore Phrygio dolatae*.⁴⁵ Ovime je druga od postavljenih hipoteza na zanimljiv način ograničena: Marulićevu »općem rječniku« pripada *samo jedan* ne-hvalidbeni arhitektonski termin.

Preostaje provjera treće hipoteze, o arhitektonskom leksiku kao signalu pripadnosti teksta pohvalama gradova. Ovdje valja prvo ispitati rubne slučajeve, one u kojima se Marulićev izbor riječi podudara s izborom *samo jednog ili dva* autora iz korpusa pohvala; potom vrijedi razmisliti o najčešće biranim riječima, a naposljetku i o onim autorima pohvala kojih u ovim tablicama *nema*.

Kod podudaranja Marulićevih izbora s izborom *samo jednoga* autora očekujemo ili slučajnost, ili naznaku neke veze (koja se, dakako, ne mora svesti na izravan lektirni »utjecaj«). Takve »usamljene« podudarnosti postoje kod Didaka Pira (pridjev *Phrygius*), Ciriaca iz Ancone (pridjev *rotundus*, imenica *arcus*), Giovannija Conversinija (prilog *affabre*), Frane Božičevića (imenica *testudo*, glagol *fulcio*), Ivana Bolice (imenica *uestibulum*).

Podudaranje Marulića i Conversinija čini nam se primjerom slučajnosti, budući da dva pisca koriste *affabre* u različitim svezama. Marulić opisuje arhitekturu (*portarumque affabre structarum*), a Conversini, žaleći se na stanje u Dubrovniku, misli više na manufakturu (*Nulla hic ingenii subtilioris officina; quidquid reperias affabre factum, latine manus fecere*, no kasnije izriječkom kaže *Urbis architectura egregia satis, nec qualem in barbaris putes*).

Nasuprot tome, kod podudarnosti s Božičevićem očekujemo lektirni utjecaj, budući da je autor Marulićev prijatelj i biograf (Božičevićev je opis Splita upravo umetak u gotovo hagiografskom *Životu Marka Marulića*). Pomnije čitanje potvrđuje taj utjecaj, ali otkriva i rafinirane semantičke pomake. Marulić piše o svodu hrama, Božičević o podzemnim svodovima; Marulić izvještava o stvarnim stupovima koji

⁴⁴ Pridjev *Sinadicus / Synnadicus* ne bilježi G l a v i ć i ć, n. dj. Dvapat ga koristi Frane Božičević, u pjesmama koje nisu pohvale gradova: *ad illustrissimum principem Venetiarum Augustinum Barbadicum pro Dominico Manlipetro, classis eiusdem prouisore, elegia* (br. 29 u Markovićevu izdanju) i *Francisco Raynerio, patricio Venetiarum* (38 Marković). *Lapis Synnadicus*, mramor iz okolice grada Sinade (blizu današnjega turskog grada Afyonkarahisar) u antici je bio posebno cijenjena podvrsta frigijskog mramora.

⁴⁵ Detaljnija provjera pokazuje da je za Marulića *dolare* i drugdje povezano s tesianjem kamena, ali nije uvjetovano glagolskim oblikom; u *Davidijadi* tako koristi gerundiv (*Dauid*. 8, 7-9: *Æternasque trabes preciosaque marmora misit / Nauibus impletis et ad illa dolanda sagaces / Atque struenda uiros*). U *Vir. ill.* koristi indikativ perfekta: *Regis Hiram cementarii lapides dolauerunt in fundamentum templi*.

podupiru Dioklecijanov mauzolej, Božićević – u poslanici papi Pavlu III. – gleda metaforički, videći papu kao stup koji podupire višeznačnu »stolnicu«. ⁴⁶

Vezu Marulića i Ciriaca iz Ancone ne očekujemo zbog književnih utjecaja nego, kao što smo već spomenuli, iz žanrovskih razloga: djela obojice autora plod su izrazitih humanističko-antikvarnih interesa (v. gore, 2; zato je Ciriaco i jedan od autora s kojima Marulić dijeli *najviše* arhitektonskih termina). No, neposredan kontekst u kojem kod Ciriaca zatječemo pridjev *rotundus* (u pismu iz franjevačkog samostana na Badiji kraj Korčule, upućeno Jurju Benji 1435) podudara se s Marulićevom ekfrazom Palače u više od jedne riječi:

hoc ad porticum aedis in *angulo* claustris atque *rotundissimo lapide* optumis insculptum litteris inueni

Ciriaco, s. 57⁴⁷

templum Ioui quondam sacrum, nunc Domnio martyri dedicatum, magne turris instar, *rotunda* specie *angulatum*, cuius murus (ut uides) quadrato *lapide* rethiculataque structura constat.

Marulić *In epigr.*

Ovdje nema spomena o *istim* riječima (podudaraju se većinom osnove) ili *sličnim* arhitektonskim elementima. Ipak, podudarnost, čak i ako je slučajna, djeluje – na *nas*, pošto smo je jednom zapazili – uznemiravajuće. U najmanju ruku, čini se da je sveza »okruglog«, »ugla« i »kamen« nešto što će privući pozornost arhitektonski zaokupljenog humanističkog pogleda. ⁴⁸

Podudarnost Marulića i Bolice na prvi je pogled također slučajna – ili možda uvjetovana temom, budući da obojica opisuju katedrale: prvi splitsku, drugi kotorsku. ⁴⁹ No opet, kao i kod Ciriaca, nalazimo da *vestibulum* nije *jedina* riječ

⁴⁶ *In epigr.: ad testudinem usque tecti eriguntur*. Božićević, *Vita M. M.* (nakon 1524): *subterraneis testudinibus*; – *In epigr.: Octo columnis ingentibus intus fulcitur*. Božićević, *Ad sanctissimum dominum d. Paulum tertium* (1534-1536): *Affer opem, tua sic capitolia sancta columna / Fulciat*.

⁴⁷ »ovo sam našao uz trijem zgrade, u kutu klaustara, uklesano izvrsnim slovima na posve okruga kamen«.

⁴⁸ Suprotnost je ovome upotreba imenice »arcus« kod Ciriaca i Marulića. Njihovi se konteksti ne podudaraju ni u čemu osim u arhitektonskom elementu. Ciriaco o Anconi 1440. kaže: *marmoreus et mirabilis arcus*, »mramoran i čudesan luk«, a na drugom mjestu u istom govoru: *marmoreos itaque arcus et gestarum rerum trophea*, »mramorne lukove i trofeje junačkih djela«. Marulić: *uestibulum... atriumque patet spaciosum, columnis grandibus... circumseptum, quibus arcus impositi fulciuntur*.

⁴⁹ Što se tiče ostalih (potencijalnih) opisivača katedrala, Šižgorić ne može mnogo reći o šibenskoj, koja 1487. još nije dovršena: *Basylica quae miro artificio, ut arbitror, nostro saeculo surgit Iacobo maiori, Christi apostolo, dicata*. – De Diversis, pak, koji u poglavlju 2,3 *De ecclesiis Ragusii et primo de templo Mariae*, opširno opisuje dubrovačku katedralu, nema nikakvih jezičnih podudarnosti s Marulićem i Bolicom; Diversisov je opis posve lišen antičkih reminiscencija.

u kojoj se odjeljci dvaju tekstova podudaraju (sličnosti su u citatima istaknute kurzivom):

Porro ante templi limina uestibulum ipsum atriumque patet *spaciosum*, columnis grandibus, et ipsis e *marmore Phrygio* dolatis, circumseptum⁵⁰

Marulić *In epigr.*

Quatuor hic gradibus *spatioso* et in orbe redactis
Vestibulum ingreditur primo, mox limina templi,
 Limina quae *Pario* splendent pellucida saxo

Bolica 250-252

»Prag hrama« zamjećuju oba autora. Za Marulića je prostran atrij, za Bolicu »krug četiri stepenice«. Kod Marulića su stupovi od »frigijskog mramora«, kod Bolice je prag od »parskoga«. Sve su to više sličnosti nego poklapanja – ali kad smo ih uočili u takvoj koncentraciji, opet se teško oteti dojmu da dva autora sličan arhitektonski element opisuju na sličan način, da zapažaju slično. Kao kod Ciriaca, i ovdje smo u iskušenju pretpostaviti trag jednog općehumanističkog (ili: opće-istočnojadranskog) načina gledanja, ili pisanja.

Arhitektonski termini iz ekfrazе Palače koje *najčešće* susrećemo i kod autora pohvala i u Marulićevim djelima⁵² jesu (abecednim redom): *atrium*, *columna*, *dirutus*, *marmor*. Njihovu ćemo zastupljenost komentirati posve kratko.

Učestalo spominjanje atrija u pohvalama gradova dobrim je dijelom uvjetovano višefunktionalnošću tog prostora. Kao predvorje, atrij pripada i poganskoj rimskoj i kršćanskoj, i javnoj i privatnoj arhitekturi; kao dvorište i okupljalište za prijelaz iz

⁵⁰ Marulić ovdje, mada piše prozu, crpi od Vergilija: Verg. *Aen.* 2,469 *Vestibulum ante ipsum primoque in limine Pyrrhus*.

⁵¹ »Ovdje se preko četiri stepenice, izvedene u prostranom krugu / ulazi prvo u vestibul, potom preko praga hrama, / praga koji blista sjajan zbog parskoga kamena«. Bolićine su reminiscencije tu više marcijalovske: Mart. *epigr.* 9,2,9 *Splendet Erythraeis perlucida moecha lapillis*, epigr. 1,88,3 *Accipe non Pario nutantia pondera saxo. Limina templi hexametarska je klauzula višestruko potvrđena u rimskoj poeziji.*

⁵² Prisutnost arhitektonskih termina u ostalim Marulićevim tekstovima najuočljivija je na dva mjesta: u višekratno antologiziranom opisu gradnje Davidove palače (*David.* 8,12-58), gdje nalazimo riječi *marmor*, *dolare*, *atrium*, *columna*, *arcus*, *Phrygius* (*candor*), ali i obilje drugih termina s područja graditeljstva i likovnih umjetnosti, te u petoj knjizi *Institucije*, gdje raskošan, u rimskom stilu izrađen grob postaje meta oštре kritike (donekle u suprotnosti s čitavim djelom *In epigr.*, koje se uvelike bavi upravo nadgrobnim spomenicima i natpisima): *Quid est preterea, quod sepulture eius locus ignoretur, nisi ut illorum arguatur fatuitas, qui nisi in marmoreis conditoriis, affabre sculptis, ad unguem leuigatis auroque linitis et in celebri loco positis putrescere nesciunt? Quin etiam incisus in lapide litteris nomina conscribunt, quasi quicquam eis prodesse possit, ut, qui fuerint, posterii cognoscant, cum ipsi semet, dum uiuerent, non cognorint, magis inani glorie quam uirtuti studentes* (*Instit.* 5,10: De hora mortis = Inst III, 496).

ulice u crkveni prostor, atrij je na prijelazu između otvorenoga (i svima vidljivoga) i zatvorenog. Sve ga ovo čini prikladno višeznačnim znakom grada i njegovih građana. On istovremeno sugerira javno i privatno, arhitektonsku raskoš i antički kontinuitet. Tako atrij kao znak tematizira Giovanni Maria Filelfo u *Ragusaeidi* (1470):

Componunt patres civilia quaeque per urbem
Disponuntque domos maiores: atria quarum
Urbis opes doceant.⁵³

G. M. Filelfo, *Ragusaeis*, st. 500-503.

Stupovi i mramor, pak, idu skupa; ne samo da zajedno čine daljnji znak raskoši, nego je to znak ovjeren već u antici, kako grčkoj, tako i rimskoj (npr. mramoru i njegovim upotrebama posvećuje Plinije Stariji prvih 125 poglavlja 36. knjige *Prirodoslovlja*). – Napokon, učestalost participa *dirutus* (i njemu bliskog *semirutus*, koji nalazimo, osim u *In epigr.*, kod Božićevića i Didaka Pira⁵⁴) shvatljiva je sjetimo li se da je stanje razrušenosti, zbog više sile, često nezaobilazno za humanistički doživljaj antičke baštine. Otuda, zahvaljujući ponešto sumnjivom silogizmu (»sve antičko je razrušeno, dakle, sve ruševine su antičke«), ruševine postaju, slično mramoru i stupovima, i jamstvo kontinuiteta s antičkom prošlošću.

Prmatranje jezičnih podudarnosti navodi nas da uočavamo *slične* tekstove, kao i da se pritom više zadržavamo na onome što je takvim tekstovima zajedničko. Možemo, međutim, promatrati i slučajeve u kojima jezičnih podudarnosti *nema*. Pritom bismo mogli jasnije uvidjeti što nemaju tekstovi od kojih krećemo (u našem slučaju, Marulićev opis Splita) – dakle, što ti tekstovi izričito *nisu*.

Dvadeset i tri autora u zbirci ne koriste nijedan od arhitektonskih termina zapaženih kod Marulića (ti su autori popisani u **Tablici 5**). Uzroci su izostanka, dakako, različiti. Razmišljanje o nekima pokazat će da podudarnosti s Marulićevim opisom ipak ima, da skup termina koje smo prepoznali kao arhitektonske moramo

⁵³ »Oci uređuju grad na svaki način, / razmještaju uglednije kuće, da njihova predvorja / posvjedoče o bogatstvu grada.«

⁵⁴ Upozoravamo na kontekst u kojem se *semirutus* javlja u pjesmi *De illustribus familiis quae hodie Rhacusae exstant* (1582) Didaka Pira. Autor, naime, vidi još jednu Dioklecijanovu palaču, u blizini Skadarskog jezera (st. 176-183): *Qua lacus Epiri Labeates irrigat agros, / Et mediae surgunt Cyclades inter aquas, / Semirutae apparent arcus: fuit illa Dioclis / Regia, nunc bustum est, nec nisi nomen habet. / Et queritur mortale genus velocius aequo / Ire dies, urbes quum sua fata trahant? / Hinc genus antiquum, et Gradae domus incluta gentis / Per tot avos, et tot spargitur aucta tribus.* – »Tamo gdje epirsko jezero natapa labeatska polja, / a usred vode uzdižu se Cikladi (!) / vidi se polusrušena tvrđa: bila je to Dioklova / palača, sada je grob, i tek ime nosi. / I sad da se ljudski rod tuži jer mu brže no što je red / prolaze dani, kad i gradove konac snađe? / Odavde potječe drevan rod i slavna kuća loze Gradića / koja se širi u niz predaka i niz plemena.« Didak ovdje kao da se oslanja na rečenicu iz Tome Arhiđakona, iz izvještaja o Dioklecijanovim građevinskim pothvatima: *In terra uero Getarum, que nunc Seruia seu Rasia nuncupatur, prope stagnum quoddam ciuitatem fecit construi, quam ex suo nomine Diocliam appellauit.*

revidirati. Tako je u Zovenzonijevu epigramu iz 1464. Ondje čak ključnu ulogu ima *sacellum* (usp. gore, 3.2), riječ koju će četrdesetak godina kasnije Marulić upotrijebiti opisujući građevinu koja je današnja krstionica (Zovenzoni, po svemu sudeći, tom riječju označava sam Dioklecijanov mauzolej); no, osim kod Marulića, *sacellum* se javlja i kod Šižgorića (dvaput u opisu Šibenika), Božićevića (doduše, ne u kontekstu opisa stvarnoga grada, i vjerojatno metrički uvjetovano),⁵⁵ Paladija Fuska (u opisu Šibenskog kanala) i Bolice (u ekfrazi kotorske katedrale). – Dva pak pisca biraju za znamenitosti hvaljenih gradova arhitektonska obilježja drugačije vrste. Koriolan Cipiko u Draču, nekadašnjem Dirahiju, ističe antički mjedeni konjanički kip, a G. B. Goineo piše o pulskom amfiteatru.⁵⁶

Ostali autori iz **Tablice 5.** uočenim se arhitektonskim terminima ne koriste prvenstveno zato što hvale *ljude* istočnojadranskih gradova, tematizirajući mitske osnivače, politički ustroj i trenutnu političku situaciju, nedavnu povijest ili moralne vrednote. Zapažajući ovo uviđamo i da Marulić sve te teme ili izbjegava – ne spominjući, na primjer, mitski osnutak Splita ni političku situaciju grada – ili ih vidi isključivo u antičkoj prošlosti (kao što je slučaj s vrlinom građana Salone). Melankolični pasatizam, dakako, može implicirati da su Marulićevi suvremeni sugrađani inferiorni hrabrim i odanim Salonitancima – ali ta misao u *In epigr.* ostaje implicitna. Ovdje ćemo se, međutim, sjetiti i da naš autor splitsku političku stvarnost slično zaobilazi u pjesničkom šoltanskom odgovoru (LS 163) na Božićevićevu poslanicu iz Splita (LS Prilog 1 = Marković 53; obje su elegije pisane vjerojatno 1509-1511, što znači da su vremenski bliske *In epigr.*) Marulić ondje nudi utjehu – i to molitveno-meditativnu, kao i u završetku našeg odlomka iz *In epigr.* – samo za jedan skup Božićevićevih pritužbi, za one *e muris*, »izvan zidina«, dok se o Božićevićevome *maiora sed intus bella tument* nečujamski *cultor et antistes* ne izjašnjava.⁵⁷

⁵⁵ Božićević, c. 79 Marković, *Ad sanctissimum dominum d. Paulum tertium* (1534-36), st. 47: *Christe, nefanda tuis committit turba sacellis.*

⁵⁶ Cipiko: [*Ciuitas*] *nunc propter aeris malignitatem deserta ac paene inhabitata est; multa tamen monumenta egregiae urbis in ea adhuc manent, inter quae statua equestris aenea, ad portam quae continentem spectat, posita est* (taj će podatak, kao i dosta drugih Koriolanovih navoda, u svoj opis Drača preuzeti Giacomo Filippo Foresti da Bergamo 1483). Goineo: *Apparent autem in eadem [Pola] multa preclara atque illustria antiquitatis vestigia, et praesertim omnium, quae in Italia sunt, pulcherrimum amphitheatrum.* Goineo slični Maruliću i po (hiperbolično povoljnom) uspoređivanju hvaljenoga grada s talijanskim lokalitetima. Za Božićevićev spomen salonitanskog amfiteatra v. gore, 3.1.

⁵⁷ Može se prigovoriti da Marulić jednostavno *sažimlje* odgovor na oba skupa prijateljevih pritužbi u jedinstvenu utjehu – no onda valja interpretirati još i okolnost da šoltanski odgovor, suprotno konvencijama humanističkog klasicizirajućeg dopisivanja, ničim ne pokazuje da je autor u obzir uzeo prijateljevu vrlo uočljivu dvočlanu *divisio status*. Marulićeva se utjeha odnosi, neodređeno, na *Martis maligni casibus afflictos*, »boli ratna što nose ih zla« (LS 163, st. 53-54).

Tablica 5: *Autori koji se ne koriste Marulićevim arhitektonskim terminima, kronološkim redom*

Datum	Autor	Datum	Autor
1312	Perceval	1537	Tolimerić
1340	Milecije	1538	Petrović
1358	Miha Madijev	1540	Goineo
1405	Hranković	1551	Paskalić
1460	F. Filelfo	1555	Giganti
1464, 1469	Zovenzoni	1564	Nascimbene
1477	Cipiko	1576	Bodin
1483	Foresti	1582	A. Manuzio ml.
1489	Marullo	1604	Pridoević
1498	A. Manuzio st.	1605	Nardin
1499	Dragišić	1608	Divnić i Tihić

5. Zaključci

Marulićev opis Splita (odnosno Salone i Dioklecijanove palače) iz *In epigr.* smjestili smo ovdje u kontekst zbirke latinskih pohvala istočnojadranskih gradova; ta zbirka obuhvaća tekstove nastale između 1268. i 1608. Ovaj je kontekst za Marulićev odlomak možda umjetan i proizvoljno konstruiran, budući da je *In epigr.* prvenstveno epigrafičko-starinarski spis, a pohvala Splita u našem je odlomku uglavnom implicitna. No, sudeći po povijesti dosadašnjeg objavljivanja, u okviru *In epigr.* upravo ovaj odlomak uživao je poseban status, bio je posebno zapažan i posebno istican. Naša je usporedba trebala, dakle, pokazati na koje točno načine Marulićev opis Splita funkcionira kao pohvala istočnojadranskoga grada: po čemu je drugim pohvalnim tekstovima sličan, po čemu se od njih razlikuje.

Ekfrazza Salone i Palače nastaje u razdoblju između 1460. i 1525, kad se, prema podacima zbirke *Laudationes urbium Dalmaticarum*, humanističke pohvale istočnojadranskih gradova najučestalije pišu. S druge strane, neuobičajen je Marulićev odabir književne vrste koja će biti medij pohvale; u zbirci prevladavaju pisma (osobito posvetna), korografije i epigrami. U epigrafičko-starinarskom tekstu gradove je hvalio još samo Ciriaco iz Ancone, sedamdeset godina prije Marulića (1435-36).

Usporedba Marulićeve ekfrazze-pohvale s relevantnim mjestima Ciriaca i Frane Božičevića, kao kolega-hvalitelja Splita, pokazuje s koliko je promišljenosti Marulić komponirao svoj opis. Prikazujući antičko nasljeđe Salone i Splita, tekst se kreće po nekoliko osi istovremeno: prostornoj (od Salone do Palače, a u Palači od oboda prema središtu, pa u katedralu i opet van), vremenskoj (od sadašnjosti,

izleta s Papalićem, do najranije prošlosti, pa preko Dioklecijana do suvremenosti) i – mogli bismo reći – etičkoj, jer ekfrazna koja počinje tugom zbog izgubljene vrline završava religiozno-moralističkim iskorakom u bezvremenost. Takvu strukturu nismo našli ni u jednom tekstu iz zbirke pohvala. Ona jasno svjedoči o multifunkcionalnosti Marulićeva opisa, koji povezuje poznavanje klasične starine, procjenjivanje suvremenosti (kako komplimentom Papaliću, tako implicitnom kritikom suvremenih Splitsana), te konačnu usmjerenost na onostrano.

Naša se zbirka pohvala istočnojadranskih gradova od ostalih istraživačkih korpusa razlikuje po tome što je računalno čitljiva i pretraživa. To je njezino svojstvo omogućilo – i čak nas potaklo – da uspoređujemo ne samo ideje i motive tekstova (uvjetno rečeno, onu razinu koja je neovisna o jeziku, ista u tekstu na latinskom i na hrvatskom), nego i njihov konkretan leksik. Tako smo analizirali značenje, učestalost i distribuciju dviju »ključnih riječi« Marulićeve pohvale – *amoenitas*, koja označava ljepotu krajolika (pokazuje se da se ta ljepota posebno često veže uz Dubrovnik, koji se ne može hvaliti materijalnim ostacima antičke kulture), i *uirtus*, koja označava kvalitete građana. *Amoenitas* može konotirati i pustinjaštvo, samotani život; tako je ne samo za Marulića nego i kod Pribojevića. *Virtus* se u tekstovima hvali mnogo češće, i Marulićevo isticanje vrline Salonitanaca uklapa se čak i u lokalnu splitsku tradiciju (Perceval iz Ferma u gradskome statutu). No Marulićev je pristup i ovdje specifičan, jer je za njega vrлина građana stvar prošlosti.

Što je zajedničko pohvalama, u čemu bi bile njihove konvencije, pokušali smo odrediti na primjeru skupa arhitektonskih termina, posebno prominentnih u Marulićevoj ekfrazi. Provjera je jasno pokazala da neke termine *ne* susrećemo u pohvalama (*angulatus, deintegratus, ret(h)iculatus, Sinadicus, cryptoporticus, peristylum, porphyrites, tessella*), dok su drugi znak upravo »općehumanističkog« promatranja grada i građevina (*atrium, columna, dirutus, marmor*). Nekoliko sugestivnih podudarnosti upozorilo je i na bliskost Marulićeva opisa Splita Ciriacovu »putopisu«, te Boličinoj pjesničkoj korografiji Boke kotorske iz 1538-1551.

Uočili smo, međutim, i da se dvadeset i tri autora u zbirci pohvala uopće ne koriste Marulićevim arhitektonskim terminima. Ponekad autori biraju drugačije izraze, ponekad opisuju drugačija obilježja, ali najčešće arhitektonski rječnik izostaje zato što je naglasak na pohvali ljudi – političkog ustroja grada, njegove povijesti, moralnih vrednota građana. U opisu Splita Marulić govori o građanskim vrlinama, ali ih vidi kao stvar prošlosti; ekfrazna Salone i Palače vrlo detaljnim prikazom starina eskivira svaki osvrt na trenutačno političko stanje. Ovakav pristup može biti uvjetovan konvencijama starinarskog teksta, no svakako treba imati na umu da Marulić »dnevnu politiku« izbjegava i drugdje (npr. u nečujamskoj poslanici Božičeviću). Sve što mu je važno Marulić zna formulirati kroz antička *realia* i meditaciju o individualnom spasenju; o onome u sredini – političkome, a suvremenom – on ne želi govoriti. Barem ne izravno.

Neven Jovanović

MARULIĆ AND THE *LAUDATIONES URBIIUM*

In epigrammata priscorum commentarius (*In epigr.*, 1504-1510), Marulić's collection of classical inscriptions with his own commentaries, still awaits publication. However, one fragment has been published several times: the description of Salona and Diocletian's Palace. Here we interpret this description as a humanist Latin praise of a Dalmatian city. Such praises, written between 1268 and 1608, were recently gathered in a thematic sub-corpus *Laudationes urbium Dalmaticarum* (we located 64 such texts, 56 of which are published and made digitally searchable; there were 51 authors who praised Trieste, Pula, Zadar, Šibenik, Trogir, Split, Brač, Hvar, Korčula, Ston, Dubrovnik, Kotor, Škodër, and Istria and Dalmatia as regions). The sub-corpus belongs to a digital collection of neo-Latin texts *Croatiae auctores Latini* (*CroALA*; it can be accessed at the address <www.ffzg.hr/klafil/croala>). We wanted to find out what makes Marulić's description similar to other texts from *Laudationes urbium Dalmaticarum*, and in what way his description is different.

Marulić's text belongs to the period 1460-1525, just like the majority of the humanist praises of Eastern Adriatic cities (29 out of 64 texts were written during these 65 years). However, Marulić chose an unusual genre; our collection is dominated by letters in prose (especially those serving as book prefaces), chorographies – studies of specific locales – and epigrams. The only other author who praised the Eastern Adriatic in an antiquarian and epigraphical treatise was Cyriac of Ancona, in 1435-36, some seventy years before Marulić. A comparison of Marulić's text with other encomia of Split (especially those by Cyriac and Frane Božičević Natalis) clearly shows that Marulić composed his description with admirable care. He presented the heritage of Roman antiquity in his home town moving concurrently in space (from Salona to the Palace, and from the perimeter to the centre, inside the Mausoleum of Diocletian – which is, in Marulić's times, the cathedral, believed to have been a temple to Jupiter – and out again), in time (from his sightseeing circuit in Salona with Dmine Papalić to the city's earliest past, and from Diocletian back to Marulić's own time) – and on the ethical axis as well: what started with sighs over the lost Dalmatian virtue, ends in a spiritual and moral step towards the infinite. Such a carefully thought-out structure is not to be found in any other text from the *Laudationes urbium Dalmaticarum*.

Next, we wanted to compare laudatory texts further; how were Latin words used to express key ideas and motives? We analysed the meaning, frequency and distribution of two important words from Marulić's praise of Split: *amoenitas*, used for natural beauty (often connected with Dubrovnik, a city without any material remains of antiquity), and *uirtus*, denoting civic virtue. *Amoenitas* can also imply solitude, the hermit's life; the implication is found not only in Marulić, but also

in Vinko Pribojević's praise of the Slavs, Dalmatia, and Hvar. Other authors praise *virtus* much more often – and when Marulić expresses admiration for the courageous and loyal Salonitans, he is taking part in a local tradition which can be traced back at least to Perceval from Fermo (who drafted the 1312 Statute of Split). Still, Marulić introduces here a further twist, finding civic virtue only in the past.

A special set of conventions in praising a city requires the use of architectural terms. They are prominent in Marulić's description, but some of them cannot be found elsewhere in the collection (*angulatus*, *deintegratus*, *ret(h)iculatus*, *Sinadicus*, *cryptoporticus*, *peristylum*, *porphyrites*, *tessella*); others definitely point to a common Renaissance humanist way of looking at a city and its buildings (*atrium*, *columna*, *dirutus*, *marmor*). Several special coincidences indicate the proximity of Marulić's text to Cyriac's travelogue and the poetic chorography of Boka kotorska by Ivan Bona Bolica (1538-1551).

There are, however, twenty-three authors that do not use Marulić's architectural terms at all. Sometimes they make different choices, sometimes they have different things to describe, but most often architectural terms are left out because the praise is directed at citizens – their political institutions, their history, their moral values. We have seen that Marulić too mentions civic virtue, but for him it is a thing of past; his description of Salona and Diocletian's Palace through its careful antiquarian detail eschews the present day. This strategy could have been dictated by Marulić's chosen genre, but Marulić avoids »politics« elsewhere too (e. g. when he exchanges verse epistles with Božičević from the island of Šolta in 1509-1511), preferring to formulate all important messages through classical *realia* and meditations on individual salvation.

Key words: Renaissance Humanism, Dalmatia, neo-Latin literature, Eastern Adriatic, praises of cities, digital collection, reception of antiquity